

РОЛЬ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РУСИНСТВА НА ЗАКАРПАТТІ

У статті досліджується вплив компартійно-державної номенклатури на формування політичного русинства на Закарпатті. Автор у публікації стверджує, що комуністи фактично спровокували появу русинського руху задля збереження політичного впливу в регіоні.

Ключові слова: політичне русинство, сепаратизм, націонал-демократичні організації, автономія, вільна економічна зона, комуністи, регіон.

Дезінтеграційні процеси в СРСР у кінці 80-х рр. XX ст. і національне відродження в УРСР на Закарпатті знайшли відображення в національно-духовному відродженні й розгортанні політичного русинства. У регіоні зусиллями представників русинської етнографічної групи й компартійно-державної верхівки було започатковано рух, що спрямовувався на прищеплення русинам окремої від українців ідентичності й використання етнічної окремішності задля обґрунтування вимог автономного статусу Закарпаття в Українській державі.

Спроби неупередженого об'єктивного аналізу явища політичного русинства в українській історіографії здійснили С.Віднянський [21], О.Гаврош [23], М.Зан [35; 36], О.Майборода [41], М.Панчук [52].

Уже в численних публікаціях у національно-демократичній пресі на початку 90-х рр. XX ст. побутувала думка, що поширення русинства в краї було викликано сировою зберегти на Закарпатті диктатуру колоніальних структур і перетворити його в московсько-партноменклатурну резервацію. Так, В.Довгей звинуватив у відновленні русинської течії Комітет Державної Безпеки СРСР, завдяки якому в 1989–1990 рр. в Ужгороді були започатковані “русинські семінари” за участю тільки довірених людей КДБ та обласної партноменклатури [30, с.3].

Дослідник Ю.Балега, опираючись на випадки з власного життя, висунув звинувачення ідейному лідерові русинства П.Магочі в підтримці з боку органів держбезпеки ще в донеребудовчий період [15, с.62]. П.Магочі звинувачували й у тому, що він співпрацював з розвідкою комуністичної Чехословаччини [54, с.62].

На думку Ю.Балеги, роздмухуючи політичне русинство й українофобію, обком Компартії і КДБ не засвічувалися – робили це через підставних осіб [16, с.23]. “Я не можу ні спростувати, ні підтвердити, що Общество русинів задумувалось в КГБ, але допускаю, що в товаристві могли бути вкраплені потрібні агенти”, – зізнався пізніше в інтерв'ю один з активних членів Товариства карпатських русинів В.Фединишенець [23, с.307].

О.Гаврош вважає, що питання автономії Закарпаття й політичного русинства ініціювала обласна компартійно-радянська влада задля збереження владних позицій. Він зазначає, що товариство “приймало на себе весь удар критики і водночас проводило мотивацію, чому Закарпаттю потрібен “особливий статус” [23, с.305–308]. Дослідник етнополітичних процесів у регіоні М.Зан, оцінюючи активізацію русинства в 1989–1991 р., також вважає, що не було справжньої “активності мас”, а парод тільки сприйняв ту лінію, яку вміло застосовувала партійно-номенклатурна еліта в протистоянні з новою демократичною, націонал-патріотичною силою [35, с.161].

Представник закарпатських українців у діаспорі В.Маркусь серед причин політичної нестабільності в Закарпатській області, окрім впливу компартійних сил і КДБ, виокремив вплив русофільської православної церкви й рендідиві уґрофілізм серед греко-католиків регіону, а також відсутність унаслідок відсутності української влади “здорової провідної верстви” [44, с.110–111].

Дослідник О.Малець вважає, що рушіями провокацій русинського сепаратизму стали російськомовні переселенці, які з'явилися в регіоні за роки радянської влади, і нащадки інтелігентів-русофілів, які прагнули після Другої світової війни приєднати Закарпаття до СРСР у складі РФСР [43, с.15–17].

Однак, незважаючи на окремі спроби наукового дослідження політичного русинства, в історіографії ще не проведено детального аналізу ролі Компартії України в процесі виникнення русинського руху. У зв'язку із цим вивчення окреслених питань і є предметом дослідження статті.

Відзначимо, що ситуація на Закарпатті в умовах перебудови, на відміну від галицьких областей, залишалася під контролем Компартії України. Зокрема, комуністи після весняних виборів 1990 р. отримали в краї 4 мандати з 5 народних депутатів СРСР, 9 з 11 народних депутатів УРСР, 99 із 120 депутатів облради, близько 70% міських і районних і 40% – сільських і селищних рад [2, арк.13].

Не настільки катастрофічною, як у Галичині, була ситуація й в обласній організації Компартії України. У 1987 р. з лав партії вийшли 2 особи, у 1988 р. – 8, у 1989 р. – 76, за 8 місяців 1990 р. – 615 [6, арк.2]. Натомість за 1990 р. і першу половину 1991 р. ряди партії покинули 6400 осіб. З них добровільно вийшли з партії 4 тис. За цей самий час 1 тис. осіб було прийнято в члени партії [9, арк.23]. Ці цифри є яскравим свідченням того, що Компартія залишалася в регіоні найвпливовішим політичним гравцем і могла заблокувати прийняття будь-якого політичного рішення.

В області відбувалося відродження релігійного життя. Станом на початок 1990 р. майже 70 груп громадян зареєстрували релігійні громади, у користування яких було передано 70 культових споруд. На той час діяло 660 зареєстрованих релігійних формувань більш як 10 конфесій [4, арк.13–14]. Однак, як і всюди в Західній Україні, у зв'язку з релігійним ренесансом між православними й греко-католиками загострилися відносини.

У більшості міст і районів були створені структури Руху, у ряді районів – організації Української республіканської партії й Демократичної партії України, ішла консолідація націонал-демократичних сил. Рух й УРП здійснювали масові заходи, які супроводжувалися закликами до деполітизації державних закладів, правоохоронних органів, закладів освіти, культури. Націонал-демократи виступали єдиним фронтом проти нового Союзного договору, за розпуск Верховної Ради УРСР і скликання так званого Національного конгресу, намагалися зірвати призов у Радянську армію, ініціювали розгляд міжконфесійних проблем і труднощів в економіці області [6, арк.26].

Натомість 9 лютого 1990 р. пленум Закарпатського обкому КПУ обрав першим секретарем М.Волошука, який зробив своїм гаслом локальний сепаратизм. На думку О.Гавроша, таку позицію останнього визначили як особисті стосунки, так і вплив Галичини, де комуністи позбулися впливу [23, с.305].

Свідченням впливу на розвиток русинства стало призначення в травні 1990 р. активних у майбутньому захисників русинства – секретарем обкому І.Миговича, а завідувачем ідеологічного відділу – М.Макару. Перший до обрання працював завідувачем сектора ідеологічного відділу ЦК КПРС, другий спеціалізувався на “інтернаціональному вихованні трудящих” [23, с.307–308].

Задля збереження контролю над ситуацією ще в 1989 р. в Ужгороді для місцевої партноменклатури негласно організовується серія “русинських” семінарів для вишколу ідеологів русинського сепаратизму [31, с.V]. А вже восени 1989 р. в Ужгородському училищі культури відбулися перші збори майбутніх членів русинського товариства [24, с.312].

17 лютого 1990 р. в Ужгороді пройшов установчий з'їзд русинів, який проголосив утворення “Товариства карпатських русинів” (згодом Общество подкарпатских

русинов (ОПР)). Головою товариства став архітектор М.Томчаний, заступниками – Б.Сливка й М.Михальова [35, с.146].

У першому документі товариства – “Зверненні до населення Закарпатської області” вказувалося на окремішність русинського народу, який не є частиною жодного східнослов'янського етносу. Одночасно в статуті організації проголошувалися тільки різні види культурно-освітньої праці: збір русинського фольклору та багатств русинської мови, дослідження русинської історії [28, с.4].

Для керівництва подіями, які розгорталися навколо проблем русинства, було утворено штаб на чолі з одним із керівників облради. У цей штаб входили як представники місцевої влади, так і викладачі Ужгородського університету. Активну участь у розробці суті та змісту можливих аспектів закарпатської автономії здійснював філіал одного з київських інститутів [18, с.17].

Ідеологи русинства, які користувалися підтримкою обласної влади, розгорнули свою пропаганду на сторінках обласних газет “Новини Закарпаття” і “Молодь Закарпаття” [15, с.88–89]. Заступник редактора обкомівської газети “Закарпатська правда” І.Попович за сумісництвом став і редактором українофобської газети “Отчий храм” (“Подкарпатська Русь”) – рупора сепаратизму, що видавалася в обласному будинку політосвіти [16, с.29].

Частина закарпатців стикнулася із ситуацією, яку яскраво описав житель с. Велика Бака Берегівського району І.Бабинець: “У свої 37 років я дізнався, що я не українець. Не від свого діда, якому буде 90 років, не від бабці, не від батька-матері, не від своїх стрийків, які у 1939 р. захищали Карпатську Україну, а від секретаря обкому КПУ Федиковича” [33, с.2].

Партійні засоби масової інформації, як влучно відзначив В.Довгей, “не могли приховати прагнення партноменклатури зупинити розвиток національної самосвідомості закарпатських українців, роздмухувати напруження і ворожнечу між Закарпаттям та Галичиною” [29, с.2]. Галичан на сторінках преси звинувачували навіть у тому, що вони відмовилися поставляти в край цигарки, горілку, кондитерські вироби, натомість масово скуповували в закарпатських магазинах різноманітні товари [37, с.2].

Секретар Ужгородського міськкому КПУ І.Мітровцій в інтерв'ю газеті “Правда” від 8 жовтня 1990 р. відзначив, що агітатори з Львівщини, Івано-Франківщини та інших сусідніх областей намагалися виступати в ролі ідейних провідників, щоб Закарпаття “стало під прапори тих, хто головною метою оголосив відокремлення України від СРСР”. Проте він зауважив, що “...у кожного своя голова на плечах. І в Закарпатті, як говорять, свої кольори” [25, с.2].

Комуністи залякували жителів краю, що українські націонал-демократичні організації виступають за сепарування західноукраїнських земель. Так, на пленумі обкому Компартії України 12 травня 1990 р. М.Волощук зазначав, що “активісти Руху і УГС виношують ідеї створення так званої Галицької республіки. Ці ідеї вони намагаються правдами і неправдами нав'язати населенню Закарпаття” [3, арк.13].

Відповідно й у постанові пленуму обкому Компартії України “Про політичну ситуацію в області і задачі обласної партійної організації з її стабілізації” значилося, що “емісари самодіяльних організацій Львівської та Івано-Франківської областей... здійснюють спроби “розбудити Закарпаття”, нав'язати сепаратистські лозунги, сумнівні шляхи рішення проблем” [3, арк.55].

31 липня 1991 р. “Закарпатська правда” опублікувала заяву “До суверенної України – чесним шляхом”, яку підписали голова облради, обкому, представники профспілок, комсомолу та ряду громадських організацій. У ній було розцінено дії десанту націонал-демократичних організацій із Львівської області в краї з нагоди святкування річниці Декларації про державний суверенітет України як “аморальні і провокаційні”. У заяві націонал-демократичні організації звинуватили, що вони “сприяють посиленню

в нашому краї сепаратистських настроїв, що проявляється у вимогах якогось особливого статусу Закарпаття в складі України” [14, арк.142].

Версія про спроби КПУ перекласти вину за розпалювання політичного русинства на новітні українські політичні організації підтверджується ще й тим, що заява була розіслана в обкоми партії для ведення пропагандистсько-агітаційної роботи [14, арк.142].

Політичне русинство мало також своїх прихильників у колах старої карпато-русинської еміграції США й Канади та її духівництва, які в силу політичної інерції не могли сприйняти незалежності України й визначити місце Закарпаття в українському державотворенні [56, с.72]. Але в 1991 р. зарубіжні русинські організації давали достатньо низьку оцінку стану русинського руху в Україні. Так, П.Р.Магочій на I Світовому конгресі русинів у Межилаборцях (Словаччина) зазначав: “Але що це русинство на раянському Закарпатті? Чи це рух. Чи це метушня кількох осіб?.. Ми знаємо, що є багато балаканини” [40, с.10].

Русинські структури також пішли на активне й відверте зближення з шовіністично налаштованими елементами з Товариства угорської культури Закарпаття. В інтерв'ю угорській газеті “Пешті гірлап” від 14 квітня 1990 р. лідер товариства П.Фодо, аналізуючи русинські антиукраїнські настрої, відзначив: “Я не кажу, що радію з цього (це було б і не гарно), але ми це використовуємо” [28, с.4]. З'явилися навіть заяви лідерів угорських інституцій з вимогою “надання права корінному населенню повернути в документах свою одвічну національність” [30, с.3].

За спостереженнями впливового журналіста М.Бабидоровича, дезінтеграційні спалахи на Закарпатті виникали після чергового повернення компартійного лідера М.Волощука з Москви, якому доводилося часто бувати там у зв'язку зі спробами національно-демократичних організацій зупинити будівництво Пістрялівської радіолокаційної станції [23, с.307].

Більше того, обласна еліта в умовах послаблення важелів впливу з боку республіканського центру виборювала дедалі ширші елементи самоврядування. З 1989 р. керівництво області ставило питання про створення зони спільного підприємництва (праобразу СЕЗ і ВЕЗ). Уже на початку 1989 р. пропозиції із цього приводу були направлені в Раду Міністрів УРСР, але відповіді не було отримано.

У середині 1989 р. облвиконкомом був укладений договір з науково-дослідним економічним інститутом Держпрому СРСР про розробку “Положення” й техніко-економічного обґрунтування створення зони спільного підприємства “Чоп-Ужгород” зі спеціалізацією митна обробка вантажів і складська переробка, а також доробка до експортних вимог продукції й товарів. Станом на червень 1990 р. перший етап роботи вже було передано облвиконкому [1, арк.58]. 19 червня 1990 р. було прийнято протокольне рішення “Про переведення Закарпатської області на засади господарсько-економічної самостійності і самоврядування” [35, с.147].

28 липня 1990 р. Закарпатський обком Компартії надіслав на адресу ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Ради Міністрів СРСР і Ради Міністрів УРСР критичні зауваження з вимогами переглянути Раді Міністрів УРСР існуючу практику доведення держзамовлень до підприємств, установлювати їх у такому обсязі, щоб не менше 30–40% продукції залишалося на місцях. Комуністи також вимагали передати області ряд підприємств союзного та республіканського підпорядкування [5, арк.5].

Після прийняття Верховною Радою (ВР) УРСР Декларації незалежності УРСР активізується русинська агітація. 29 вересня 1990 р. на засіданні правління Товариства прийнято програмовий документ “Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки”.

Зміст декларації зводився до того, що голосливо заперечувалися правильність і законність законодавчих актів ВР СРСР і УРСР 1945–1946 рр. про возз'єднання Закар-

патської України з Радянською Україною і єдино законним та чинним визнавалося рішення від 8 жовтня 1938 р. про утворення автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини [48, с.7].

У свою чергу під час проведення 2-го етапу XXII обласної партійної конференції 2 лютого 1991 р. закарпатські комуністи вирішили, що “при переході на ринкову економіку в умовах області перевагу слід віддати створенню зони спільного підприємництва”, яка в перспективі мала б перетворитися у вільну економічну зону [8, арк. 42].

3 вуст обласного керівництва звучали заяви на межі расизму про те, що високі посади в краї повинні належати виключно закарпатцям [39, с.8]. Номенклатура поширювала чутки про заснування нового адміністративного утворення в складі Закарпатської, Львівської та Івано-Франківської областей із центром у Львові [49, с.2].

З ініціативи М.Волощука була створена комісія для вивчення правомірності поставлених питань про русинство й автономістські настрої. До складу утвореної структури, попри заперечення партфункціонера в нейтральності партійної організації, не було включено жодного представника українських національних організацій [17, с.2]. Ця комісія в складі 4 докторів і 2 кандидатів наук на чолі з відомим істориком І.Гранчаком виробила висновки: “Термін “русин” – це давня назва українського населення всіх областей України. У зв’язку з тим, що певна частина населення краю внаслідок політики тоталітарного режиму не дійшла ще до української національної свідомості, вживання назви “русин” правомірне для позначення локальної самосвідомості, яку дехто помилково сприймає за національну. Термін “русин” – ідентичний терміну “українець” [55, с.17].

Не зважаючи на таку формальну відстороненість обласного керівництва Компартії України від проблеми русинства, є свідчення безпосереднього відношення комуністів до активізації політичної складової цього руху. Так, М.Волощук на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. на доказ успіхів комуністів краю в боротьбі з націонал-демократичними організаціями зазначив: “А русинів ми створили, спеціальне товариство в протівовес всім організаціям, щоб досягнення Закарпаття, традиції минулого, без політичної окраски абсолютно це товариство”. Ми свідомо зазначили про приналежність КПРС до русинського руху, а не зокрема Компартії України, оскільки у виступі М.Волощук наголосив про свої попередні консультації із ЦК КПРС [12, арк.150].

Свідченням зв’язків ОПР з КДБ стало власне визнання заступника голови товариства П.Годьмана, що він зумів навесні 1991 р. передати листа з вимогами русинів відродити автономію в складі УРСР особисто п. Дзасохову, який був членом Політбюро й секретарем ЦК КПРС, а також курував зовнішню розвідку, КДБ і МЗС.

П.Годьман стверджує, що за результатами цього звернення М.Томчакій отримав заперечення керівництва ВР СРСР, що на друге півріччя 1991 р. у план роботи всесоюзного парламенту включено питання відміни указів Президії ВР СРСР і УРСР про утворення Закарпатської області. Саме тому русини мали б готувати суспільство області до утворення автономної республіки в складі УРСР [24, с.320–321].

Русинський діяч І.Поп також визнає, що на початку 1991 р. у Москві відбувалися перемовини між представниками “Товариства подкарпатських русинів” і головою Ради Національностей ВР СРСР, які не завершилися через путч у серпні 1991 р. і розпад СРСР [53, с.64].

Існують навіть думки, що русинські процеси інспірував якоюсь мірою й М.Горбачов, який нібито в секретних переговорах разом із канцлером Німеччини Г.Колем обговорювали можливості збереження СРСР і перерозподілу України, де Закарпаття наче планувалося передати Угорщині [59].

О.Мишанич стверджує, що у вересні 1990 р. у м. Женева було проведено секретну нараду радянських і німецьких експертів, яка обговорювала геополітичні проб-

леми Середньої Європи. За зразком Мюнхенської змови 1938 р. було вирішено провести новий поділ Європи, ігноруючи при цьому міжнародне право, і одним із пунктів угод було: "СРСР не буде забороняти відірвання Закарпатської України на випадок дестабілізуючої діяльності українських націоналістів та її включення до Угорської республіки" [50, с.9].

Проте для більшості комуністів області залишалася незрозумілою позиція партійного керівництва Закарпаття щодо русинства. Так, учитель Поводавидковської середньої школи Мукачівського району І. Качур на 2 етапі ХХІІ конференції Закарпатської обласної партійної організації 2 лютого 1991 р. відверто запитав: "Чесно кажучи, де в їх концепціях істина, а де карпатські русини блукають, я зрозуміти не можу і сам. Можливо хто-небудь з присутніх делегатів знає? Тоді допоможіть, висловіть свою думку" [7, арк.51].

Натомість М. Волощук на партконференції зазначив, що "ми рішуче відмежуємося від сепаратизму, від поспішних декларацій і відкидаємо спроби окремих політичних опонентів приписати нам співучасть в їх розробці" [7, арк.19]. Але одночасно політик вважав, що проблема автономії краю "заслужує вивчення і того, щоб навколо неї велися компетентні, наукові, врівноважені дискусії" [7, арк.19].

Як підсумок, на партконференції були прийняті "Основні напрямки діяльності обласної партійної організації по виконанню рішень ХХVІІІ з'їзду КПРС і ХХVІІІ з'їзду Компартії України", де було задекларовано "всіляку допомогу національно-культурним товариствам". Одночасно комуністи зазначили, що економічний, соціальний розвиток регіону можливий "тільки при територіальній неділимості Закарпаття як невід'ємної частини вільної суверенної Радянської України в складі оновленого Союзу" [7, арк.134].

Отже, комуністи офіційно заперечували будь-яку причетність до сепаратистських заяв русинів, заявляли про територіальну неподільність Закарпаття як невід'ємної частини України, але не відмовилися від проведення діалогу щодо автономного статусу краю. Протистояння між Товариством карпатських русинів і українськими націонал-демократичними організаціями комуністи розглядали не як природні відмінності в поглядах з принципових питань, а як розбіжності, в основі яких були особисті амбіції [3, арк.8].

Комуністам під час всесоюзного референдуму 1991 р. вдалося забезпечити в більшості населених пунктів області підтримку оновленого Союзу РСР. Однак Компартія вже не могла ефективно протидіяти акціям українських націонал-демократів в Ужгороді, Хусті, Міжгір'ї, Сваляві й Перечині [10, арк.21–22].

Проведені в лютому 1991 р. соціологічні дослідження засвідчили падіння рейтингу комуністів. Так, найнижчий рейтинг підтримки комуністів фіксувався в Хустському (3,2%), Берегівському (3,7%) районах і в Ужгороді (8,3%). До того ж в обласному центрі половина членів КПРС не підтримували Компартію й майже половина опитаних не відповіли на запитання [11, арк.7].

У цих умовах продовжувалося розгортання політичного русинства. Так, 3 липня 1991 р. правління ОПР прийняло меморандум до Ради Безпеки ЄС, у якому зазначалося: "Кричущий факт порушення прав людини в центрі Європи члени ОПР розцінюють як етногеноцид, який продовжує знаходити підтримку в офіційних урядових колах України [57, с.2].

Проте згідно із запискою ідеологічного відділу ЦК Компартії України "Про протидію сепаратистським тенденціям в республіці" від 29 березня 1991 р. "русинський рух" масової підтримки в області не мав [13, арк.28]. 71% опитаних соціологічною лабораторією обкому Компартії України респондентів напередодні Всесоюзного референдуму навесні 1991 р. заявили, що хотіли б бачити Закарпаття в складі України або

як об'єкта Союзу, або України як окремої держави. І тільки близько 10% бажали бачити край самостійною державою [45, с.74–75].

Невдалий серпневий державний переворот 1991 р. змусив обласну владу активніше поширювати ідеї закарпатської автономії. 16 вересня 1991 р. політичні русини проводять прес-конференцію, а 17 вересня ініціюють мітинги в Ужгороді та Мукачевому з вимогами автономії [23, с.309].

З іншого боку, до сесії облради була надіслана заява демократичних сил Хустщини, у якій вказувалося на недоцільність питання автономії області, а в даній політичній ситуації його провокаційність. Натомість сесія Мукачівської міськради 27 серпня 1991 р. і сесія Мукачівської райради 29 серпня 1991 р. вирішили просити Закарпатську облраду прийняти рішення про проголошення області “Закарпатським автономним краєм України” та із цього приводу провести обласний референдум. А вже 14 вересня 1991 р. Мукачівською райрадою було прийнято рішення пропонувати облradі проголосити область “Подкарпатським автономним краєм з правами автономної республіки” [35, с.155].

Позачергова сесія обласної ради, яка розпочала роботу 27 вересня 1991 р., увінчалася прийняттям рішення, у якому засуджувався державний переворот і підтримувалася державна незалежність України. Утім одночасно із цими заявами була підготовлена відозва до Президії Верховної Ради України щодо включення в порядок денний сесії питання “Про створення в Закарпатській області зони вільного підприємництва” [35, с.154].

Група націонал-демократів розпочинає голодування під стінами облради з вимогою відставки М.Волощука та зняття з порядку денного питання про автономію. До них присєднуються й деякі депутати облради. У ніч з 28 на 29 вересня 1991 р. міліція пробує розігнати наметове містечко й б'є голодуючих. Громадська думка схиляється в бік підтримки пікетувальників, а студенти місцевого університету оголошують страйк.

1 жовтня 1991 р. найбільш одіозні обласні керівники подали у відставку (М.Волощук, Ю.Воробець), а наступного дня сесія перервала свою роботу, і голодування було припинено [23, с.310]. На вимогу учасників голодування влада пообіцяла звернутися до Верховної Ради України з пропозицією переобрати облраду на багатопартійній основі, відклала розгляд питання про статус Закарпаття [39, с.8].

Дебати про саморозпуск Ради тривали довго. На сесії було обговорено проект Декларації про проголошення Закарпаття автономним краєм України. Його було внесено до розгляду на пропозицію Мукачівської міської, Мукачівської районної, Берегівської районної рад [51, с.187]. На сесії також були зачитані телеграми з Великого Бичкова, Ільниці, Іршави, Сваляви, Тячева, у яких закликалося повернути національність “русин” і підтримувалося запровадження автономії. Натомість В.Зілгалов заявив, що представники Рахівського товариства “Гуцульщина” готові провести свій референдум щодо відокремлення від Закарпаття, їх підтримує й Воловецький район [35, с.157].

31 жовтня 1991 р. Закарпатська облрада вирішила провести в області місцевий референдум щодо питання надання області статусу автономної території. У тексті бюлетеня значилося: “Чи бажаєте Ви, щоб Закарпаття отримало статус автономної території як суб'єкта в складі незалежної України і не входило в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення?” [49, с.2].

У цих умовах представники “Демократичної платформи” в облradі прийняли звернення до голови Верховної Ради України, у якому вказувалося на протиставлення загальноукраїнського й обласного референдумів, маніпуляцію населенням області, закладенні міни міжнаціонального протистояння депутатами промосковської, проугорської та проруської орієнтації [36, с.131–132].

У відповідь на такі дії Президія ВР України в постанові від 6 листопада 1991 р. звернула увагу Закарпатської обласної ради на порушення Конституції України й Зако-

ну Української РСР “Про всеукраїнський та місцевий референдуми” і скасувала рішення про проведення референдуму. Крім того, комісіям ВР України з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, з питань діяльності Рад народних депутатів, розвитку місцевого самоврядування, у питаннях законодавства і законності було доручено провести в облраді роз’яснювальну роботу із цієї проблеми [22, с.85].

П.Годьмаш заявляє, що після проголошення референдуму облрада прийняла рішення про саморозпуск. Але 20 листопада 1991 р. Л.Кравчук на зустрічі з активом області запропонував продовжити виконання своїх повноважень і на позачерговій сесії прийняти рішення про внесення змін до тексту бюлетеня – замінити слово “автономія” на “особлива самоврядна територія”.

На сесії Л.Кравчук запропонував уже таке формулювання – “особлива самоврядна адміністративна територія”, яке, на думку русинів, зводило нанівець сам референдум. Прихильники автономії вважали, що розпущена облрада незаконно внесла зміни до тексту бюлетеня, і жителі області голосували за розагітований попередній варіант [24, с.332–334].

1 грудня 1991 р. 78% виборців на обласному референдумі сказали “так” самоврядній адміністративній території. Такий результат значною мірою був викликаний активною пропагандою в обласних ЗМІ, а також привабливими гаслами референдуму [30, с.3].

Перекоплива перемога прихильників незалежності на Всеукраїнському грудневому референдумі 1991 р. не зупинила автономістських прагнень частини політичних еліт у регіоні. Політичне русинство в краї підживлювалося за рахунок падіння виробництва й економічної нестабільності, а також унаслідок конфесійних протиріч (в області на початку 90-х рр. діяло 1210 релігійних громад 20 різних напрямів і течій) [26, с.2].

У ході непродуманих економічних реформ промислове виробництво в області до 1995 р. скоротилося більше ніж у три рази. Різко впало виробництво зерна, м’яса, молока, інших продуктів харчування [45, с.142]. На початок 2001 р. чисельність людей працездатного віку в області зменшилася до 746 тис. чол., а постійне місце для роботи в еквіваленті зайнятого повного робочого дня мали лише 386 тис. осіб [58, с.78].

Результати грудневого референдуму 1991 р. стали основним мотивом домагання обласним керівництвом внесення змін і доповнень до Конституції України. Була створена робоча комісія облвиконкому під керівництвом голови обласної ради й виконкому М.Країла, а згодом “тимчасова творча група” (під керівництвом С.Устича) для підготовки проекту закону “Про статус спеціальної самоврядної адміністративної території Закарпаття” [35, с.160].

22 червня 1992 р. на сесії Закарпатської обласної ради було прийнято постанову “Про реалізацію права громадян на вільний вибір та відновлення національності” [21, с.55]. Однак на кінець 1993 р. про себе, як русини, заявили 55 чоловік, на кінець 1994 р. – 96 [52, с.323].

ОПР за підтримки влади здійснювала активні виступи за прискорення реалізації наслідків референдуму про спеціальну самоврядну територію, вільну економічну зону на Закарпатті. У березні 1992 р. була проведена установча конференція Підкарпатської республіканської партії, і русинський рух набув політичної форми з такою метою: “1. Утворити незалежну нейтральну Республіку Підкарпатську Русь по типу Швейцарії... 2. Дістати повну політичну та економічну незалежність... 10. Щоб наш русинський народ був визнаний рівноправним народом серед інших народів...” [41, с.10].

Більше того, у середині травня 1993 р. на прес-конференції в м. Братислава було презентовано “тимчасовий провізоричний уряд”, його помпезно називали “тіньовим

урядом Підкарпатської Русі як окремого суб'єкта Співдружності Незалежних держав" [44, с.116].

Відзначимо, що 11 червня 1993 р. оргбюро закарпатського відділення Союзу комуністів України беззастережно підтримало сепаратистські домагання ОПР під висвітленою "спеціальною самоврядною адміністративною територією як суб'єкта в складі незалежної України" й наголосило на необхідності відновлення СРСР [16, с.39].

Напередодні виборів 1994 р. у регіоні було створено з колишньої номенклатури та червоних директорів "Закарпатське народне об'єднання". Крім лівоцентристських тенденцій, організація виступала за створення вільної економічної зони на території всього Закарпаття, спекулювала результатами плебісциту 1 грудня 1991 р. [38, с.166]. Тобто колишня партноменклатура прагнула використати русинські гасла в популістських цілях.

Нозиція комуністів краю щодо подальшого розгортання русинства була висвітлена в публікаціях М.Макари й І.Миговича. У 1994 р. вони запропонували визнати, що русини "є галузками єдиного слов'янського народу", а процес кристалізації української національної свідомості в Закарпатті розтягнувся й перебуває в стані, далекому до завершення [42, с.119]. Автори зійшлися на думці про потребу вироблення для русинів статусу як субетносу українського народу, а також запропонували втілити в життя результати закарпатського референдуму [42, с.126–127].

Пізніше, у 1998 р., І.Мигович, уже як народний депутат, виступив із закликом до братів-росіян: "...підносьте свій голос на захист тих, хто під Карпатами в тисячолітніх муках зберіг історичну пам'ять...", але одночасно радив політичним діячам інших країн не втручатися у внутрішні справи русинів Закарпаття. Політик визначив причиною активізації русинського руху небезпеку етнокультурної асиміляції, територіально-економічної експансії та агресивного менталітету галичан. Одночасно він закликав українців не сумніватися в тому, що русини – "патріоти нашої спільної Вітчизни" [47, с.4].

І.Мигович, традиційно для комуністів, окрему увагу приділяв "давній прорусській політичній орієнтації". На його погляд, у русинів "існувала надія на Схід, який однобічно ототожнювався з колись могутньою і багато обіцяючою Росією" [46, с.696].

У той самий час політичне русинство з другої половини 90-х рр. втрачає прихильність із боку обласної влади, тільки в окремих моментах воно ілюструється як вагомий фактор специфіки області в контексті домагання вільної економічної зони.

Президентом України 9 грудня 1998 р. був підписаний Указ "Про спеціальну економічну зону "Закарпаття", а 24 грудня 1998 р. був прийнятий Закон України "Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області" [19, с.201]. У зв'язку із цим зникла необхідність маніпулювання русинством задля здобуття для краю статусу вільної економічної зони.

Одночасно згідно з результатами опитування жителів області Інститутом соціології НАН України в 1995 р. автономний розвиток краю в Українській державі підтримувало лише 13,1%. За автономну розбудову регіону в складі іншої країни висловилося 5,5%, а за самостійне державне утворення – 4,9% [27, с.4].

Маргіналізація радикальних русинських організацій супроводжувалася переведенням акцентів у сферу культурного розвитку. Їх діяльність зосередилася в напрямках книговидавництва, унормування русинської мови, вивчення історії та фольклору.

Певний спалах русинського руху відбувся тільки у зв'язку з всеукраїнським переписом населення в грудні 2001 р. Однак лише 10100 осіб у результаті перепису населення записали себе не українцями, а русинами.

Постпомаранчева зневіра українського суспільства й зростання агресивних дій із боку сусідніх країн створили ґрунт для відродження автономістських і сепаратистських рухів у регіоні. Одночасно відбулося зближення обласної організації КПУ з русинським

рухом. Зокрема, в утвореній комуністами в червні 2005 р. “Лівий фронт Закарпаття” увійшли відомі русинські діячі М.Алмашій, М.Шарга, а одним з пунктів програмової Декларації організації значилося “реалізація результатів регіонального референдуму 1991 р. збереження існуючого адміністративно-територіального поділу області” [45, с.290–292].

У листопаді 2005 р. у секторі реєстрації законопроектів Верховної Ради України був зареєстрований підготовлений депутатами – комуністами І.Миговичем, Г.Крючковим, М.Шульгою проект постанови “Про русинів в Україні”. У ньому передбачалося при визначенні соціально-демографічного складу населення виділяти русинів в окрему національну групу громадян України. Натомість Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування мали б розробити й здійснити систему заходів, спрямованих на задоволення етнокультурних і соціальних потреб русинів як одного з корінних народів України [45, с.293].

Закарпатська обласна рада на сесії 7 березня 2007 р. ухвалила рішення визнати русинів корінною національністю Закарпаття. А вже наприкінці 2007 р. “Сойм Підкарпатських Русинів” під керівництвом о. Д.Сидора розповсюдив декларацію, у якій вимагав створення “самоврядної адміністративно-національної території під міжнародним контролем” [32, с.48].

СБУ у зв’язку з активізацією русинських організацій офіційно попередила о. Д.Сидора, що його публічні заяви ставлять під сумнів належність Закарпатської області до України, і за такі дії передбачена відповідальність згідно з Кримінальним кодексом України [20, с.2]. Незважаючи на це, обком КПУ зазначив, що попри розбіжності з русинськими очільниками щодо умов, порядку й наслідків воз’єднання Закарпаття з Радянською Україною, головні вимоги русинських об’єднань комуністи вважають справедливими й закономірними [60].

7 червня 2008 р. у м. Мукачеве відбувся I європейський конгрес підкарпатських русинів. Учасники конгресу прийняли “Меморандум”, у якому звернулися до ЄС, Чеської Республіки та Російської Федерації з проханням визнати автономію краю з конституційною назвою “Подкарпатская Русь”, а також виступити гарантами відновлення статусу суверенного народу з перспективами вступу в ЄС. А вже 25 жовтня 2008 р. на II європейському конгресі підкарпатських русинів у м. Мукачеве відбулося проголошення відновлення русинської державності, згідно з яким Закарпаття – спеціальна самокерована територія й суб’єкт міжнародного права в складі України. Було також обрано “державну виконавчу владу” в складі 50 осіб” [34, с.3].

Більшість політичних партій України засудили сепаратистські заклики на I і II конгресах русинів, тоді як репрезентанти КПУ відсутністю власних заяв продемонстрували мовчазну підтримку дій русинських сепаратистів.

Підсумовуючи, відзначимо, що активізація русинства на початку 90-х рр. ХХ ст. відбулася за сприяння партійно-державного апарату Закарпатської області. Партноменклатурні кола сподівалися використати русинство як протидію діяльності українських національно-демократичних організацій і таким чином зберегти свій вплив у краї. Відіграли свою роль і загальносоюзні владні органи, які на противагу державницьким тенденціям розпалювали регіональні сепаратистські рухи в Україні.

Стабілізація соціально-економічного становища наприкінці 90-х рр., добросусідські відносини України з країнами-сусідами й утвердження централізованої вертикалі влади на місцях привели до поступового зниження впливу радикальних русинських лідерів, і діяльність русинських організацій набула більшою мірою етнографічного забарвлення. Але з 2005 р. унаслідок ослаблення центральних органів влади й зацікавленості зовнішньополітичних чинників у дезінтеграції України відбувся черговий спалах активності русинських організацій. Русинські лідери трактують досягнення свободи слова як безкарність і активно виступають із сепаратистськими заявами, які вже

традиційно підтримують представники КПУ. Перспективи подальших досліджень політичного русинства вбачаємо у вивченні діяльності русинських організацій, їх стосунків з органами влади, організаціями національних меншин краю та зовнішніми чинниками.

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 1, оп. 34, спр. 3. – 114 арк.
2. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 34, спр. 7. – 78 арк.
3. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 34, спр. 9. – 60 арк.
4. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 34, спр. 22. – 34 арк.
5. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 34, спр. 27. – 56 арк.
6. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 34, спр. 28. – 58 арк.
7. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 36, спр. 1. – 144 арк.
8. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 36, спр. 3. – 70 арк.
9. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 36, спр. 4. – 133 арк.
10. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 36, спр. 9. – 61 арк.
11. ДАЗО. – Ф. 1, оп. 36, спр. 29. – 34 арк.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 11, спр. 2198. – 178 арк.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2969. – 58 арк.
14. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. П-1, оп. 1, спр. 5639. – 165 арк.
15. Балега Ю. Відповідь професору Магочі: з приводу політичного шоу. Ужгород – Медзилаборце – Коцур і не тільки / Ю. Балега // Дзвін. – 1993. – № 1. – С. 88–96.
16. Балега Ю. Політичне русинство і будівництво Української держави / Ю. Балега. – Ужгород: Гранда, 2003. – 196 с.
17. Бель В. “На коліна нас вже не поставити” / В. Бель // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 15 лютого. – С. 2.
18. Болдижар М. Назва краю та її вплив на визначення державно-правового статусу / М. Болдижар / Руснацький світ : наук.-попул. збірник. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. – Т.2. – С. 54–57.
19. Вегеш М. М. Етнополітична реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М. М. Вегеш, М. П. Зан // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : Т-во “Знання України”, 2003. – Вип. 14. – С. 182–204.
20. Вечерние вести. – 2008. – 4 марта. – С. 2.
21. Віднянський С. Прояв “закарпатського сепаратизму”? / С. Віднянський // Політика і час. – 1993. – № 12. – С. 51–56.
22. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 4. – 28 січня. – С. 85.
23. Гаврош О. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? Хроніка подій з десятирічної відстані / О. Гаврош // “Г”. Незалежний культурологічний часопис. – 2002. – Ч. 23. – С. 304–311.
24. Годьмаш П. Подкарпатская Русь и Украина / П. Годьмаш, С. Годьмаш. – Ужгород : ВАТ “Патент”, 2003. – 388 с.
25. Головенко А. Карпагы – горы крутые / А. Головенко, Г. Ястребцов // Правда. – 1990. – 8 октября. – С. 2.
26. Горват М. Закарпатський Вавилон або державна ідея в парт-релігійному виконанні / М. Горват // Голос України. – 1993. – 3 квітня. – С. 2.
27. Горват М. Закарпаття: люди і думки / М. Горват // Голос України. – 1995. – 27 червня. – С. 4.
28. Грегор О. Розділяй і владарюй або Русинська карта у шовіністичному покері Москви / О. Грегор // Галичина. – 1990. – 25 листопада. – С. 4.
29. Довгей В. Від Бескидів до Катині / В. Довгей // За вільну Україну. – 1991. – 2 лютого. – С. 2.
30. Довгей В. “Неорусинство”? Ні, тіньовий реваншизм / В. Довгей // За вільну Україну. – 1992. – 20 березня. – С. 3.
31. Довгей В. Передмова до другого видання книги проф. Петра Стерча “Карпато-Українська держава” / В. Довгей // Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. – Львів : За вільну Україну, 1994. – С. V–XXIV.
32. Жила О. Нашадки Русі / О. Жила // Новинар. – 2008. – № 4. – С. 48–51.
33. За вільну Україну. – 1991. – 27 березня. – С. 2.
34. Закарпатські русини вирішили створити... окрему державу // Високий замок. – 2008. – 27 жовтня. – С. 3.
35. Зан М. Етнополітична ситуація на Закарпатті 1989–1991 років (воля народу чи протистояння еліт?) / М. Зан // Carpatica-Карпатика. – 2002. – Вип. 16. – С. 140–166.
36. Зан М. Формування української політичної нації і проблема русинства на Закарпатті / М. Зан // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН, Національний ун-т “Львівська політехніка”, 2002. – Вип. 12. – С. 129–134.

37. Ілько І. Вояж галицьких емісарів, або замальовки з натури про діяння закарпатноменклатури з переднім словом епілогом / І. Ілько // За вільну Україну. – 1991. – 19 березня. – С. 2.
38. Каричак Я. Політичне та соціально-економічне становище на Закарпатті. Проблеми політичного русинства / Я. Каричак // Визвольний шлях. – 1996. – Кн. 2. – С. 162–167.
39. Літературна Україна. – 1991. – 17 жовтня. – С. 8.
40. Магочій П. Р. “Я русин был, єсмь и буду...”: виступи на Світових конгресах русинів / П. Р. Магочій. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2005. – 68 с.
41. Майборода О. “Політичне русинство”: закарпатська версія периферійного націоналізму / О. Майборода. – К., 1999. – 25 с.
42. Макара М. П. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя / М. П. Макара, І. І. Мигович // Український історичний журнал. – 1994. – № 1. – С. 117–128.
43. Малець О. О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 / О. О. Малець. – Львів, 2003. – 20 с.
44. Маркусь В. “Пудкарпатська рипубліка” на політичній шахівниці / В. Маркусь // Віче. – 1993. – № 12. – С. 110–119.
45. Мигович І. Закарпаття: на зламі епох : статті, виступи, інтерв'ю / І. Мигович. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2008. – 384 с.
46. Мигович І. Закарпатський “синдром” / І. Мигович // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Довіра, Генеза, 1996. – С. 695–697.
47. Мигович І. Через історичні завали (Слово за русинів) / І. Мигович // Голос України. – 1998. – 2 грудня. – С. 4.
48. Мишанич О. То хто ж вони? До ідейних витоків новітнього “карпаторусинства” / О. Мишанич // Літературна Україна. – 1991. – 17 січня. – С. 7.
49. Мишанич О. Обережно – автономія / О. Мишанич // Літературна Україна. – 1991. – 21 листопада. – С. 2.
50. Мишанич О. Політичне русинство – українська проблема : доповідь на III Конгресі Міжнародної асоціації українців (Харків, 26–30 серпня 1996 р.) / О. Мишанич. – К. : Обереги, 1996. – 31 с.
51. Олашин А. В. Історія Закарпаття / А. В. Олашин. – Мукачеве, 1992. – 210 с.
52. Панчук М. Політичне русинство / М. Панчук // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. : Політична думка, 1997. – С. 319–333.
53. Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі. / І. Поп. – Ужгород : ПП “Повч Р. М.”, 2006. – 412 с.
54. Радевич-Винницький Я. Чи ошасливить Україну федералізація / Я. Радевич-Винницький // Розбудова держави. – 1993. – № 6. – С. 60–64.
55. Руснацький світ : наук.-попул. зб. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. – Т. 2. – С. 17.
56. Телешун С. О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики / С. О. Телешун – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 344 с.
57. Терахонич В. Міняти стиль діяльності, активізувати роботу / В. Терахонич // Подкарпатська Русь. Народна двотыжнева новинка Общества подкарпатських русинув. – 1992. – № 1. – 8 майя. – С. 2.
58. Химинець В. Ресурсно-рекреаційний потенціал і перспективи розвитку Закарпаття / В. Химинець, В. Химинець // Руснацький світ : наук.-попул. зб. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. – Т. 2. – С. 71–79.
59. [http:// rfe.radiosvoboda.org/article/2008/3/FDAF83B3-4E28-BC99-026EA3593C26.html](http://rfe.radiosvoboda.org/article/2008/3/FDAF83B3-4E28-BC99-026EA3593C26.html). Сайт відвідано 29.07.2008 р.
60. [http:// ua-reporter.com/novosti/25996/](http://ua-reporter.com/novosti/25996/). Сайт відвідано 14.06.2008 р.

The influence of the Communist party and state nomenclature on the formation of the political ruthenstvo in Zaccarpattya is investigated in the article. The author proves that in fact the communists had provoked the appearing of the ruthenian movement to preserve the political power in the region.

Key words: *political ruthenstvo, separatism, national-democratic organizations, autonomy, free economic zone, communists, region.*